

C. Pojmenování se shodnou nebo podobnou formou a se stejným nebo podobným významem

Tato skupina pojmenování tvoří z hlediska srovnání ruské a české slovní zásoby největší část ruského lexika, a sice zhruba 60 % veškeré slovní zásoby. Patří sem jednak slova obecně slovanského původu, jednak výpůjčky z cizích jazyků, jež v češtině interferují. Vzájemná lexikální interference dosahuje u jednotlivých pojmenování různého stupně a je zvyšována interferencí gramatickou.

Vysoký stupeň formální i sémantické podobnosti značné části slovní zásoby v obou srovnávaných jazycích je pro překladatele zdánlivou výhodou. Důsledné porovnání jednotlivých pojmenování v rámci jednotlivých sémantických skupin, v rámci slovtvorných paradigmat, slovních spojení a v rámci fungování v různých stylových rovinách nicméně jasně ukazuje na relativnost takovéto výhody.

Např. slova *школа/škola* jsou v obou jazycích v zásadě formálně i významově shodná, při bližším pohledu však u nich nacházíme celou řadu rozdílů ve spojovatelnosti a funkčním uplatnění. Významově se ve vztahu k ruským a českým reáliím zcela nekryjí ani formálně shodná sdružená pojmenování *средняя школа - střední škola*, většina ruských pojmenování pro různé typy škol se pak od českých odlišují i formálně: *материнская школа – mateřská škola* – *детский сад*, *высокая школа – высшее учебное заведение/институт*, *примысловая школа – техникум*, *средняя zdravotnická škola – медицинское училище* atd. Rozdíly jsou i ve spojovatelnosti se slovesy: *сдать (ребенка) в школу – poslat (dítě) do školy*, *сегодня нет занятий – dnes není škola*, *окончить школу – vychodit/absolvovat školu*. Mezijazykovými homonymy jsou formálně shodná slova *школьник* (žák) a *школьник* (школьный сторож).

Rozdíly ve významech jsou velmi různé, často velmi subtilní. V zásadě lze vyčlenit následující typy rozdílů mezi formálně podobnými ruskými a českými výrazy:

1. Významová náplň jednotlivých slov v ruštině a češtině se nekryje v plném rozsahu:

a) Obvykle se setkáváme s případy, kdy významové jádro je do určité míry společné, ale ve vedlejších významech jsou sémantické rozdíly: např. slovesu *жить* v základním významu odpovídá v češtině *žít* (o živé bytosti), v dalším významu (*жить в Праге*) mu v češtině odpovídá sloveso *bydlet*. Ruské slovo *масло* znamená jak *máslo*, tak *olej*. Sloveso *писать* má stejný význam jako české *psát*, ale také znamená *malovat* (*писать картину, писать маслом*) aj.

b) Významové jádro se diferencovalo, společný význam se dochoval v některém z vedlejších významů nebo častěji u odvozených slov: např. sloveso *зреть* je v současné ruštině knižní a silně archaické, avšak slova *зрение, зритель, обозрение, обозреватель* jsou běžná a poměrně frekventovaná.

c) Původní společný význam v obou jazycích se dochoval v jednom jazyce jen u frazeologicky vázaných slov, např. *долг платежом красен – dluh je hezký, až se zaplat; не на живом, а на смерти – na život a na smrt* aj.

d) U sloves významově společných jde velmi často mezi ruštinou a češtinou o diferenciaci mezi označením rodovým a druhovým:

- v ruštině dané slovo označuje nadřazený rodový význam, v češtině význam druhový. Např. slovo *рука* označuje v ruštině celou horní končetinu, kdežto v češtině *ruka* vedle tohoto významu označuje i dolní část horní končetiny (*кисть*). Ruské slovo *гриб* označuje rodový význam (*houba*), v češtině *hřib* má význam druhový (*белый гриб*). Ruské *солонина* má význam ‚nasolené maso‘ bez určení druhu, kdežto české *slanina* označuje druh soleného masa – *шпик, копченое сало*.

- české slovo má význam rodový, ruské význam druhový: *рукавице* – *рукавица* (palcová rukavice, palčák), české *dlouhý* se užívá jak o prostoru, tak i o čase, v ruštině je délka prostorová vyjádřena adjektivem *длинный* a časová *долгий*.

- české slovo znamená jak pojem rodový, tak i druhový, ruština má význam jen jeden: české *muž, žena* označuje jak člověka rozlišeného pohlavím, tak manžela nebo manželku. Ruština rozlišuje *мужчина – женщина* a *муж – жена* („супруги“).

2. Základní významy jsou shodné, ale u odvozených slov jsou značné sémantické rozdíly. Jestliže ruské *рука* odpovídá do určité míry českému *ruka*, význam deminutiva *ручка* se již významovým rozsahem nekryje s českým *ručka*. Ruské *ручка* znamená jak deminutivum k *рука* tak také *klíka* (dveří), *ucho* (hrnce), *rukojeť, držadlo*; (psací) *pero*.

Značné rozdíly jsou v ustálených slovních spojeních a ve frazeologii: *рука об руку – ruku v ruce, как рукой сняло – zmizelo to jakoby nic, ударить по рукам – dohodnout se, с рук сойти – projít* (beztrestně), *рука не поднимется* (у кого-л. на что-л.) – *být nerozhodný/neschopný něco udělat*.

3. V ruštině pozorujeme tendenci k větší konkretizaci pojmů než v češtině. Lze to dokumentovat např. na kategorii přídavných jmen. Srovnáme-li např. pojmenování barevných vlastností, je mezi ruštinou a češtinou patrná jejich diferenciaci v četnosti i spojitelnosti se substantivy.

Ruština disponuje následujícím repertoárem adjektiv vyjadřujících základní barvy a jejich odstíny: *алый, багровый, белый, бурый, гнедой, голубой, желтый, зеленый, коричневый, красный, матовый, оранжевый, пегий, розовый, русый, рыжий, светлый, седой, сивый, синий, смуглый, темный, фиолетовый*. Jím vcelku odpovídají až na *багровый, бурый, пегий, голубой, коричневый* stejná adjektiva i v češtině. Z nich *пегий, голубой* a *коричневый* mají stejné kořeny i v češtině: *коричневый* je utvořeno od *корица*, *голубой* je východoslovanský název barvy podle zabarvení krčku holuba (ukr. *holúbyj*), *пегий* má stejný kořen jako české *přihovaný*, *алый* a *бурый* jsou přejata z turkotatarských jazyků, *багровый* z církevní slovanštiny.

Kromě těchto pojmenování základních barev oba jazyky pro vyjádření odstínů užívají konkrétních pojmenování motivovaná barvou určitého předmětu: *малиновый – malinový* (rty, látka), *гороховый – hráškové barvy, бирюзовый – tyrkysový, оливковый – olivový, кофейный – kávový, свинцовый – olověně šedý, цвета воронова крыла – havraní barvy*.

V lékařské terminologii se často užívá i složených adjektiv, v nichž jeden komponent je slovem obecného jazyka a druhý označením barvy: *вишнево-красная окраска лица* – *višňově červené zbarvení obličeje*, *дымчато-бронзовая окраска кожи* – *mertvenno-bledná okраска* – *серо-пепельная окраска* – *оттенок кофе с молоком* – *kávnová barva*.

Příkladem větší konkrétnosti ruských adjektiv jsou také názvy pro koně a částečně i psy, jako např. *вороной, гнедой* – *vraník, hnědák, peguň* – *strakoš, буланный, каурый, мухортый* (hnědák s tmavočervenými skvrnami na hlavě), *саврасый* (světle hnědý se žlutými skvrnami), *чубарый* (s rezavými skvrnami na bílém nebo šedém), *соловой/соловый* (žlutavého nádechu) aj.

O větší konkrétnosti ruských adjektiv svědčí dále např. to, že v současné ruštině je několik adjektiv pro označení hnědé barvy. Nejde však o absolutní synonyma, která by bylo možné libovolně zaměňovat. Jejich užití je vázáno na substantivum, se kterým se mohou spojovat. Adjektivum *гнедой* je omezeno jen na spojení *гнедой конь/гнедая лошадь*. *Карий* se užívá ve spojení se substantivem *глаз* (*карие глаза*). Adjektivum *бурый* se užívá ve spojení *бурый уголь, медведь, бурая лисица*.

Kromě těchto případů lze uvést v ruštině celou řadu dalších adjektiv, která mají na rozdíl od češtiny užší užití: *большой* – *великий* – velký, *длинный* – *долгий* – dlouhý, *короткий* – *краткий* – krátký, *маленький* – *малый* – malý, *тяжелый* (груз, чемодан) – *трудный* (вопрос, язык, день) – *тяжкий* (болезнь) – těžký.

Značné rozdíly jsou ve slovních spojeních i v případech, kdy výrazový plán základního slova je stejný. Slova se zapojují různě do sémantických souvislostí, jsou součástí lexikálně sémantických skupin a různého kontextového okolí. Např. adjektiva *слепой* – *слепý* mají stejný základní význam v obou jazycích, v přeneseném významu však v každém jazyce fungují jinak. Jak v ruštině, tak v češtině shodně fungují slovní spojení typu *слепая любовь* – *slепá láska*, *слепая ненависть* – *slепá nenávisť*, *слепое повиновение* – *slепá poslušnost* nebo terminologické spojení *слепая кишка* – *slепé střevo*, v dalších spojeních však nastává diferenciaci: *слепое окно* – *глухое окно*, *слепá ráна* – *холостой выстрел*, *слепý náбој* – *холостой патрон*, *слепý пассажи́р* – *безбилетный пассажир*, *слепá ули́чка* – *тупик*, *hra на слепой ба́бу* – *игра в жмурки*.

Kontrolní otázka:

Příkladem asymetrie rodově-druhových vztahů v ruštině a češtině jsou dvojice slov:

- a) *слепой* – *слепý*
- b) *ручка* – *ručka*
- c) ***жена* – *žena***
- d) ***гриб* – *hřib***
- e) *писать* – *psát*

D. Pojmenování se shodnou nebo podobnou formou a se stejným nebo podobným významem, ale s různou stylistickou platností

Rozdíly v této části slovní zásoby spočívají ve stylistické rovině. Různá stylistická platnost jednotlivých pojmenování se týká jak slov slovanského původu, tak také slov přejatých z jiných jazyků. Jde v zásadě o následující případy:

1. Proti stylisticky neutrálnímu ruskému výrazu stojí v češtině slovo stylisticky příznakové: *весна* – *vesna* (kniž.), *луна* – *luna* (kniž.), *работа* – *robot* (hov., dial.), *музыка/мутыкант* – *muzika/muzikant* (hov.).

2. Proti stylisticky neutrálnímu českému výrazu stojí v ruštině slovo stylisticky příznakové: *студенý* – *студеный* (hov.), *Жид* – *жид* (hanl.), *одповед'* – *отповедь* (oficiální s významovou konotací ‚výstražná odповед', odповед' s námitkou), *краса* – *краса* (kniž., arch.).

3. V ruské slovní zásobě existuje specifická skupina slov přejatých ze staroslověnštiny, jež se od ruských variantních pojmenování liší buď stylistickým zabarvením nebo mírou abstraktnosti/konkrétnosti, jako např.: *хлад/холод*, *младой/молодой*, *здравый/здоровый*. K jejich překladu do češtiny pak většinou nelze použít nabízejících se formálních ekvivalentů (*chlad*, *mladý*, *zdravý*), jelikož by tím mohlo dojít k nežádoucímu stylistickému snížení těchto výrazů oproti výchozímu ruskému textu. V takovém případě je nutno hledat vhodné synonymické výrazy s podobnou stylistickou platností nebo překlad řešit různými kompenzačními postupy.

4. Stylistické rozdíly nastávají mezi výpůjčkami v obojích jazycích. Jde o následující případy:

a) ruská výpůjčka je stylisticky neutrální, v češtině jde o slovo obecné, např. *машина* – *mašina* (stroj), *гипс* – *gyps* (sádra), *квартира* – *kvartýr* (byt), *партия* – *partaj* (strana), *футляр* – *futrál* (pouzdro),

b) ruské výpůjčce odpovídá v češtině buď také výpůjčka, nebo paralelně s ní slovo domácího původu – výpůjčka v češtině má ráz knižní nebo specializovanější: *конституция* – *konstituce* / *ústava*; *продукт* – *produkt* / *výrobek*; *герметичность* – *hermetičnost* / *neprodyšnost*; *героизм* – *heroismus* / *hrdinství*; *элемент* – *element* / *prvek*, *члánek*; *географический* – *geografický* / *zeměpisný*; *история* – *historie* / *dějepis*, *дэjiny*,

c) proti ruské dvojici – výpůjčka a slovo domácího původu – je v češtině jen slovo cizího původu: *мотор* / *двигатель* – *motor*; *аморальный* / *безнравственный* – *amorální*,

d) v obojích jazycích existují paralely – výpůjčka a domácí slovo. Přitom ruská výpůjčka má knižní charakter nebo specializovanější význam: *позитивный* / *положительный* – *pozitivní* / *kladný*; *негативный* / *отрицательный* – *negativní* / *záporný*; *объект* / *предмет* – *objekt* / *předmět*; *субъект* / *подлежащее* – *subjekt* / *podmět*.

Kontrolní otázka:

Církevně slovanský původ je příčnou stylistické diferenciací dvojice ruských a českých slov:

- a) **здравый – zdravý**
- b) работа – robota
- c) квартира – kvartýr
- d) **млечный – mléčný**
- e) **ответь – odpověď**

E. Pojmenování se shodnou nebo podobnou formou, ale s rozdílným významem (rusko-česká homonyma a paronyma)

Do této skupiny řadíme pojmenování, která v obou jazycích stejně nebo podobně znějí, ale mají zcela rozdílný význam. Jde o tzv. rusko-česká homonyma, resp. paronyma, v překladatelské praxi označovaná ruským termínem „ложные друзья переводчика“ (tj. zrádní přátelé překladatele).

S rusko-českou homonymií se setkáváme jak u slov slovanského původu (*живот* – břicho, *жизнь* – život; *вычет* – srážka, *výčet* – перечисление; *позор* – hanba, *разор* – внимание), tak u slov přejatých do ruštiny a češtiny z jiných jazyků (*автокар* – multikára, *автокар* – заказной автобус; *биограф* – životopisec, *биограф* – кинотеатр).

Vznik mezikazykové homonymie a paronymie je podmíněn řadou faktorů. Ruština a čeština jakožto jazyky slovanské mají společnou velkou část slovních základů a pracují se značným množstvím společných odvozovacích prostředků. Společná je také řada slovtvorných modelů. Během samostatného vývoje jednotlivých slovanských jazyků docházelo ke změnám a rozdílným fonetickým a gramatickým, k samostatnému rozvíjení a užívání slovtvorných prostředků, a v neposlední řadě k značným změnám sémantickým a stylistickým.

Vzhledem k tomu, že tato skupina slov tvoří v ruské slovní zásobě cca 8%, představuje značné nebezpečí z hlediska rusko-české lexikální interference, tj. korektního osvojování a používání ruského lexika v českém prostředí a naopak.

Pro rusko-českou homonymii jsou charakteristické následující rysy: 1. zvuková podobnost, 2. grafická podobnost nebo adekvátnost, 3. významová odlišnost až protikladnost, 4. možnost zasahovat jak celé lexikální jednotky (v základním tvaru), tak také jen některé jejich tvary (slovoformy).

Při širším pojetí rusko-české homonymie lze rozlišovat tyto případy významově odlišných slov:

1. Lexikální rusko-česká homonymie (zvuková i grafická adekvátnost slov stejného slovního druhu v základním tvaru): *зпах* (vůně) – *zápach*; *позор* (hanba) – *pozor*; *питомец* (chovanec) – *pitomec*; *пищевар* (sládek) – *pivovar*; *мех* (kožešina) – *mech*, *родина* (vlast) – *rodina*; *укол* (injekce) – *úkol* aj.

2. Slovnědruhovú rusko-české homonymie (zvuková i grafická adekvátnost slov patřících k různým slovním druhům v základním tvaru): *добро* (spoj.) – *dobro*; *кол* (subst.) – *kol*; *подать* (subst.) – *podat*; *мол* (část.) – *mol*; *шесть* (subst.) – *šest*; *простой* (adj.) – *prosto* aj.

3. Tvarová (morfologická) rusko-české homonymie (zvuková i grafická podobnost různých mluvnických forem slov patřících k stejnému nebo k různým slovním druhům): *осёл* (min. čas od *осёт*) – *osel*; *постой* (imper.) – *postoj*; *шило* (min. čas od *шить*) – *šilo*; *лови* (imper.) – *loví* apod.

4. Rusko-česká homofonie (zvuková podobnost graficky odlišných slov): *княжна* – *kněžna*; *отбой* – *odboj*; *отказ* – *odkaz*; *законник* – *zákoník*; *колосс* – *kolos*; *мошкарa* – *maškara*; *пруд* – *prut* aj.

Při vzniku lexikální mezijazykové homonymie hrají důležitou úlohu sémantické a stylistické změny. Lexikální homonyma se mnohdy vytváří v důsledku ztráty etymologického povědomí mezi jednotlivými významy původně polysémantického slova, na základě jejich významového osamostatnění. Lexikální rusko-českou homonymii ovlivňují tyto činitele:

1. Významové posunutí. Ze synchronního hlediska při něm dochází k úplnému rozchodu s původním společným významem. V jednom jazyce může být tento význam zachován. Jako příklad lze uvést slova *питомый* – *pitomý*, mezi kterými se v současnosti nepociťuje žádná významová spojitost. Na jejich sémantickou příbuznost ukazuje pouze etymologické bádání, obě slova mají svůj původ v *pitati* ‚krmit, živit‘.

2. Úžení a rozšiřování významu, v jednom z jazyků může být dochován původní význam. U některých českých slov došlo na rozdíl od slov ruských k zúžení významu. Např. *злодей* (‚kdo dělá zlo‘ – zločinec) – *злодей* (вор), *кидать* (házet) – *кыдат* (pouze hnůj, разбрасывать навоз), naopak je tomu u slova *жаба* (горуча) – *žába* (лягушка). K rozšíření došlo např. u ruského *неделя* (týden), narozdíl od českého *neděle* (воскресенье), jež si uchovalo původní význam ‚den, kdy se nedělá‘. K různému rozsahu významu dochází i u slov přejatých.

3. Specifikem ruštiny je, že používá v určitých případech k sémantickému a stylistickému rozlišení slova církevněslovanského původu a jejich ruské paralely. Církevněslovanská slova z takovýchto dvojic jsou mnohdy homonymní ke slovům českým. Tyto jednotky považujeme za homonyma ačkoli je mezi nimi často jasně patrný sémantický vztah. Např. *прах* (tělesné pozůstatky) – *порох* (poroch). Leckdy se také jedná o rozdíl mezi termíny a slovy obecného jazyka, např. *хладный* (хладнокровное животное) – *холодный* (chladný).

4. U některých rusko-českých dvojic došlo k tomu, že slova získala protikladný význam, např. *ославить* (přivést do řeči) – *ославить* (прославить), *черствый* (tvrdý, okoralý) – *čerstvý* (sвежий). Tento jev se nazývá enantiosémie.

Vedle jevů takto široce chápané rusko-české homonymie existuje řada případů mezijazykově interferujících pojmenování, která lze jen ztěžít označit jako homonymní, přesto však působí v běžné interkulturní komunikaci obdobné potíže jako homonyma a jsou často vzájemně zaměňována, např. *артист* – *artista*, *выемка* – *výjimka*, *духи* – *duchové*, *замолчать* – *zamlčet*, *рисовать* – *rýsovat*, *решить* – *řešit*, *способствовать* – *způsobovat*, *травление* – *trávení*, apod. Podobnost plánu výrazového při významové odlišnosti tak přispívá také k **rusko-českým paronymickým jevům** přičemž přesné rozlišení rusko-českých homonym a paronym je vzhledem k charakteru příbuznosti obou jazyků velmi obtížné. U paronymie může jít jednak o slova se stejným základem (a tedy významově příbuzná), která se od sebe liší slovo tvornými afixy, nebo o slova zcela rozdílná, jež mají společné nebo podobné odvozovací prostředky.

Kontrolní otázka:

K dvojicím rusko-českých mezijazykových homonym v levém sloupci přiřaďte jejich kategoriální charakteristiky:

<i>питомец</i> – <i>pitomec</i>	lexikální homonymie
<i>простой</i> – <i>prosto</i>	slovnědruhovú homonymie
<i>постой</i> – <i>postoj</i>	tvarová homonymie
<i>мошкара</i> – <i>maškara</i>	homofonie